

НИКОЛАЙ САВРАСОВ, ЕКАТЕРИНА ЕРМОЛЕНКО
Славянск

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ПРЕДПОСЫЛОК ИССЛЕДОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ КРЕАТИВНОСТИ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ

В статье анализируются теоретические и методологические достижения последних лет, касающиеся социальной креативности будущих психологов в процессе их профессиональной подготовки в ВУЗе. Создаются необходимые предпосылки для теоретического и эмпирического изучения психологической динамики социальной креативности студентов-психологов, влияния особенностей общественного поведения и общения с окружающими на специфику проявления социальной креативности будущего психолога. Утверждается, что психологическая структура и содержание социальной креативности будущего психолога выступают важными характеристиками успешности его учебной деятельности, результативности его профессионального становления поскольку открывают путь к выяснению существенных закономерностей и механизмов его дальнейшей реализации как личности и специалиста.

Ключевые слова: креативность, личность, социум, студент, структура, показатель, анализ, характеристика, уровень.

Стаття надійшла до редколегії 29.04.2016

УДК 159.923.2

ВАЛЕНТИНА СЕМИЧЕНКО

hamisek@ukr.net

м. Київ

РОЗВИТОК МОВЛЕННЄВОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті детально обґрунтовуються значимість та необхідність володіння студентами-психологами вербальними засобами, які якісно впливають як на загальний, так і на професійний розвиток особистості, на виконання професійних функцій. Адже професія практикуючих психологів відноситься до класу соціономічних, а значить здійснюється у процесі взаємодії з іншими людьми, тобто в діаді «людина-людина». Представлені результати емпіричного дослідження висвітлили низку суттєвих недоліків навчального процесу, які значно гальмують якісне мовленнєве становлення майбутніх психологів (крен у бік дистанційного навчання, тестової системи контролю знань, скорочення аудиторних годин, об'єднання двох тем, щільна трудова зайнятість студентів тощо). Пропонуються етапи, які сприяють розвитку основ мовленнєвої культури на професійному рівні у майбутніх психологів.

Ключові слова: майбутні психологи, професійна підготовка, взаємодія, спілкування, вербальні засоби, мовленнєва культура, особистість, навчальний процес, соціономічний клас, розвиток.

Сучасна методологія професійної підготовки майбутніх фахівців у вищій школі передбачає не лише безпосереднє оволодіння необхідними знаннями, формування системи професійних умінь і навичок, засвоєння базових робочих операцій, алгоритмів, технік і технологій. Не менш важливим напрямом професійного становлення є формування майбутніх

фахівців як особистостей, розвиток у них системи якостей, що забезпечують ефективне виконання професійних функцій.

Особливу значущість це загальне положення має для підготовки фахівців психологічного профілю. Адже професія психолога відноситься до класу соціономічних, тобто таких, що здійснюються у процесі взаємодії з іншими

людьми. При цьому психолог не лише вступає у цю взаємодію як її учасник. Він, з одного боку, керує процесом спілкування, а, з іншого, здійснює це керівництво на основі проникнення у сутність найскладніших психічних процесів, які завжди мають унікальний, неповторний характер, виявляє базові механізми їх детермінації як у контексті загальної життєдіяльності клієнта, так і безпосередньо в ситуації «тут і зараз».

Ефективність такої складної діяльності залежить значною мірою від бездоганного володіння психологом вербальними засобами. Адже у процесі як безпосередньої взаємодії з клієнтом, так і в процесі осмислення її результатів, визначення подальшої стратегії психолог висуває численні гіпотези щодо сутності подій, що відбуваються, підводить під певні поняття, категоризує відповідні явища, здійснює різноманітні смислові інтерпретації і перевіряє їх на істинність, переводить ці гіпотези і їх інтерпретації у доступну для іншої людини форму, формулює відповідні рекомендації і т.ін. Рішення таких складних питань вимагає відповідного рівня сформованості мовленнєвої культури – загальної, так і, на її основі, професійної.

Проблема формування мовленнєвої культури як важливої складової загального і професійного розвитку особистості, давно і плідно досліджується вченими, а результати цих досліджень активно впроваджуються у практику. Розглядаються питання мовленнєвого спілкування [1], мовленнєвої взаємодії [8], піднімаються проблеми формування мовленнєвої свідомості [6], взаємозв'язку мовлення і мислення [3], велика увага приділяється розробці загальних теорій мовлення [4]. Активно розвиваються дослідження в галузі психосемантики [5], психолінгвістики [2; 7]. Все більше уваги приділяється і такому прикладному аспекту, як мовленнєвий компонент культури ділового спілкування [9]. У практичному плані значний інтерес мають роботи в галузі читання і розуміння текстів студентами вищих навчальних закладів [10], розробці технологій їх оптимізації [11].

Але, на наш погляд, сьогодні ще явно недостатньо уваги приділяється мовленнєвій підготовці майбутніх спеціалістів, у тому числі і психологічного профілю.

Мета даної статті – привернути увагу вчених і практиків до проблеми формування мовленнєвої культури у майбутніх психологів в процесі професійної підготовки.

У процесі емпіричного дослідження (проводилось разом з О. Боднарук) з'ясовувалось, чи забезпечує сучасна професійна підготовка володіння майбутніми фахівцями відповідними вербальними засобами – на рівні сформованості як загальної, так і професійної мовленнєвої культури. Робота зі студентами різних вищих навчальних закладів (непсихологічний профіль підготовки) проводилась після вивчення курсу загальної психології. Студенти психологічного профілю підготовки залучались до роботи на різних курсах навчання.

Дослідження показало:

- У сучасних студентів помітно знижений рівень загальної мовленнєвої культури: їм притаманний малий словарний запас, вони відчують суттєві ускладнення у вільному викладанні думок, опису подій, чіткому утриманні логічних правил. Спостерігається також помітне зниження грамотності, у студентських текстах зустрічається значна кількість як граматичних, так і змістовних помилок.
- У більшості студентів спостерігаються суттєві проблеми в засвоєнні понятійного апарату психології: не сформованість базових психологічних понять, невміння сітко сформулювати відповідні визначення, нездатність відокремити одне явище від іншого або виявити їх спільні смислові зони, довести їх взаємовплив.
- Не тільки студенти непсихологічних спеціальностей, але і майбутні психологи фактично не використовують психологічних понять у реальній життєдіяльності (при описі подій, при характеристиці себе і інших людей). Так, студентам пропонувались завдання, при виконанні яких логічно було очікувати, що вони будуть користуватись термінологічним апаратом, отриманим при вивченні курсу психології (наприклад, описати себе, розповісти про свій життєвий шлях, описати свого друга і т.ін.). Виявилось, що при їх виконанні студенти фактично не користувались отриманими психологічними знаннями, надаючи перевагу побутовій або суто формальній мові.

В якості причин недостатнього володіння студентами-психологами вербальними засобами професійної взаємодії можна назвати наступні:

1. Наукова психологія оперує значною кількістю термінів, якими людина часто користується у повсякденному житті (увага, пам'ять, уява, мислення, особистість, спілкування, діяльність тощо). Загальний смисл цих побутових термінів інтуїтивно студентами достатньо легко схоплюється, але найчастіше є неповним, поверховим, недиференційованим. Водночас досвід використання цих термінів у побуті нерідко викликає у студентів ілюзію знайомості, що блокує більш глибоке проникнення в їх сутність. А інколи призводить до плутанини понять.

2. У навчальному процесі студентам не надається достатня можливість потренуватись у використанні термінологічного апарату психології. У майбутніх психологів надзвичайно жорсткий графік роботи, що обумовлено значною кількістю навчальних дисциплін, які вони повинні засвоїти у процесі навчання, і значним обсягом інформації, що складає зміст цих навчальних дисциплін. Фактично «проговорити» психологічну інформацію вони можуть лише на семінарах, де найчастіше можуть виступити не більше 4–5 студентів з групи.

3. Слід враховувати і той реальний факт, що сьогодні значна кількість студентів недостатньо повно засвоює навчальний матеріал, має суттєві пропуски у знаннях. Особливо часто це спостерігається у студентів, які навчаються і працюють, а, отже, не мають достатнього часу на виконання навчальної програми. І якщо це раніше стосувалось перш за все студентів-заочників, то сьогодні багато студентів-очників, які навчаються за контрактом, змушені працювати, щоб оплатити своє навчання.

4. Не може не насторожувати перспектива широкого впровадження дистанційного навчання з переходом на тестову систему контролю знань. Адже психологічні знання дуже важко піддаються формалізації, перекладу на дидактичні тести. Фактично при такій формі підготовки студенти взагалі не будуть мати реальної мовленнєвої практики, вправлятись у використанні психологічних термінів.

5. Значна кількість майбутніх психологів є в основному прагматично зорієнтованими. Вони вважають, що психологу достатньо володіти спеціальними технологіями, щоб вирішувати всі практичні питання, а теорія мало в чому може їм допомогти. Тому курс загальної психології вони розцінюють як суто формальний. Ними не завжди усвідомлюється його значення в формуванні понятійного апарату, без досконалого володіння яким психолог не може відбутися як фахівець, оскільки сутність тих явищ, з якими він матиме справу, буде він нього прихована.

6. Студенти працюють з поняттями, що відображають ідеальні процеси, які важко розпізнати у реальних поведінкових проявах. Часто це достатньо абстрактні поняття, які без наповнення конкретним змістом являють собою «слова-пустушки» (за визначенням К. Д. Ушинського). Адже відомо, що: «Якщо слова і їх поєднання не наповнюються у свідомості тих, хто говорить або слухає, реальним змістом, це призводить до відриву мовлення від мислення (або мислення від мовлення), що і спостерігається у житті достатньо часто» [3, 49].

7. Психологічні тексти надзвичайно контекстні. Елементарна перестановка слів, достатньо нейтральна у багатьох галузях знань, в психології призводить до виникнення нових смислів. Так, висловлювання «виховання волі чи вольове виховання», «розвиток особистості студента чи особистісний розвиток студента» не є ідентичними, вони описують різні процеси.

8. Достатньо значущими є проблеми, пов'язані з фактичним білінгвізмом, що склався в Україні. І хоча структури української і російської мови достатньо близькі, інформація, що подається на одній мові, не завжди може бути адекватно переведена на іншу мову. Наприклад, зміст терміну «отношение» в російській мові передається в українській мові декількома термінами: «відносини», «відношення», «ставлення», «стосунки», «взаємини». Термін «восприятие» в російській мові в українській має два значення: «сприйняття» і «сприймання». А це вимагає більш ґрунтовного розуміння сутності цих термінів, усвідомлення відмінностей і їх значеннях. Тому в психології

дуже важко зберігати адекватність смислів. До того ж, викладачі не завжди точно передають смисл психологічних термінів і способів їх поєднання, а студенти часто неадекватно розшифровують їх повідомлення.

На жаль, проблемі формування мовленнєвої культури майбутніх психологів приділяється недостатньо уваги. Тема «Мовлення», що вивчається в курсі загальної психології, у найкращому випадку (якщо цей курс розрахований на два роки) вивчається не більше 4 годин, з яких 2 години – лекції, 2 години – семінар. Але ще частіше ця проблема просто приєднується до теми «Мислення». Деякі аспекти роботи з продуктами мовленнєвої діяльності розглядаються в курсі «Логіка», хоча і в явно недостатньому обсязі, оскільки містять більше теорії, ніж практичної роботи над мовленнєвими продуктами діяльності самих студентів. Дещо покращило ситуацію введення у навчальні програми курсу психолінгвістики, але його зміст знов-таки має також більшою мірою теоретичний, ніж прикладний характер.

Виділимо орієнтовно ті етапи, які, на наш погляд, повинні пройти студенти, щоб сформувати основи мовленнєвої культури на професійному рівні.

1. Оволодіння базовими психологічними поняттями, які складають категоріальну основу загальної психології.

- Усвідомлення студентами того, що життєві терміни, які відповідають цим категоріям, не можуть виступати в якості основи для наступного оволодіння психологічними знаннями.
- Засвоєння відповідних цим категоріям наукових визначень.
- Відмова від механічного заучування, розгляд визначень як своєрідних кодів, смисл яких необхідно розшифрувати самому студенту.
- Здатність до уловлювання смислів, що виникають внаслідок співставлення різних способів формулювання визначень.

Види завдань, які можна запропонувати студентам:

- Надати коментарій значення і доцільності кожного слова, яке увійшло в основне (надане у підручнику чи запропоноване викладачем) визначення.
- Потренуватись у розширенні визначення (додавання нових чи його звуженні

(виключення з визначення окремих слів), проаналізувати ті смислові зміни, що при цьому відбуваються.

- Підібрати, порівняти і проаналізувати визначення, надані в різних підручниках, показати переваги, обмеження чи недоліки кожного з них.
- Вибрати найбільш вдале, з точки зору самого студента, визначення і довести, чому він обрав саме його.
- Потренуватись у перекладі визначень з однієї мови на іншу, використовуючи прийом прямого і зворотного перекладу (наприклад, з російської на українську, а отриманий результат - з української на російську), відрефлексувати труднощі, які при цьому виникають.
- Проаналізувати результати перекладу у порівнянні з вихідним визначенням з точки зору тих змін, які відбулися у смисловій структурі визначення і розумінні якостей явища, що цим визначенням відображаються.

2. Оволодіння понятійним апаратом області знань, що вивчається (здійснюється під час вивчення практично всіх дисциплін, що входять у програму професійної підготовки):

- Вловити ті смислові відмінності в базових поняттях, які виникають при переході від однієї області знань до іншої. Наприклад, відмінності у значеннях, що вкладаються в термін «рефлексія» у загальній і соціальній психології.
- Виділити основний принцип, згідно з яким в межах конкретної галузі психологічних знань в базових поняттях виникають відмінності від їх тлумачення в курсі загальної психології.
- Виділити поняття, які є базовими (мають категоріальне значення) саме для даної галузі знань.
- Основні види завдань можуть бути аналогічними тим, що наведені вище. Крім того, можуть бути запропоновані такі прийоми:
- Обравши достатньо нейтральну фразу, розглянути її з точки зору різних галузей психологічних знань. Пропонується визначити, які додаткові смислові нюанси при цьому виникають. Наприклад, проаналізувати фразу «Учень нагрубив вчителю» з точки зору педагогічної, вікової, соціальної, диференціальної психології (звернувши увагу на причини, що викликали таку поведінку, засоби вирішення ситуації, результати).

- Тренування і різних жанрах: написати повідомлення на мові науковій, публіцистичній, розмовній та ін.

3. Оволодіння вмінням описувати реальні події за допомогою системи психологічних термінів:

- Розгляд опису як побудови оригінальної теоретичної моделі конкретної події.
- Визначення головного поняття, на основі якого буде описуватись дана подія (її смислового центру»).
- Визначення необхідного і достатнього обсягу понять, які повинні бути залученої до опису події.
- Розбудова послідовності опису (стратегії розкриття смислу і генезису події).
- Визначення кількості структурних компонентів (фраз), яку студент вважає необхідною і достатньою для повного опису подій.
- Визначення індивідуального стилю опису (лаконічність чи розгорнутість фраз, їх складна чи проста побудова).

В якості завдань можуть бути запропоновані наступні:

- Студенту надається набір слів, з яких пропонується скласти розповідь (наприклад, слова: «годинник, туман, книга, рішення, тренування, відмова»). Повідомляється, що ніяких додаткових обмежень не передбачено. Після складання розповіді пропонується проаналізувати, чи були задіяні у тексті психологічні аспекти, які психологічні поняття були використані. Пропонується ще попрацювати над текстом, посиливши психологічну складову змісту.
- Пропонується набір картинок (їх можна, наприклад, взяти з «Атласу з психології» М. В. Гамезо і І. О. Дорошенко, опустивши надані до них варіанти назв). Студентам дається завдання – сформулювати якомога більше назв до кожної з них. Аналізується як кількість варіантів, запропонованих студентами, так і психологічний контекст, відображений у назвах: емоційний фон – позитивний, негативний чи нейтральний; базова ідея, що закладена у назві, що як закон визначає ракурс розгляду сюжету картини, її смисловий центр; розгляд явища у статичності чи в динаміці; лаконізм або розгорнутість назви; ступінь відмінності смислових центрів різних картинок – їх різноманітність чи однотипність.
- Уявити умовну ситуацію – переписка з людиною, з якою ніколи не зустрічались.

Пропонується описати себе. Завдання можна розширити, вводячи варіації: віку (більш молодшого віку, одностатевий, людина старшого віку); статі іншого учасника переписки (чоловік, жінка); мети переписки (дружня, ділова, розважальна). Аналізується: а) наскільки включений в текст психологічний аспект; б) чи змінюється стиль виконаних текстів в залежності від зміни вихідних умов.

- Студенту пропонується описати його життєвий шлях (події, їх послідовність), а потім доповнити його психологічним контекстом (зміни, що відбувались з самим студентом в різні періоди його життя). Аналізується, які психологічні поняття використовуються в якості описових засобів: кількість, якість, доцільність і коректність використання, відповідність тим подіям, що описані.

4. Контроль за логікою розмірковувань:

- Збереження ідентичності понять у всьому тексті.
- Коректне поєднання окремих понять.
- Утримання основної ідеї і утримання чіткої послідовності її викладання.
- Пошук і подолання смислових повторів, логічних стрибків.
- Відсутність недоцільних відступів і пояснень.
- Чіткість і доведеність тверджень.
- Достатність аргументації.
- Вміння виділяти і контролювати підтексти, контексти, мета смисли текстів.

У якості методичних матеріалів для відпрацювання відповідних умінь можна використовувати фрагменти текстів, де відповідні помилки представлені достатньо виразно (наприклад, фрагменти з курсових і дипломних робіт).

Врахування відповідних напрямів роботи, використання наведених вище методичних прийомів дозволяють певною мірою інтенсифікувати процес формування професійної мовленнєвої культури.

Перспективними напрямами подальшої роботи виступають:

- розширення арсеналу засобів формування мовленнєвої культури, створення відповідної методичної бази;
- розробка і апробація технологій формування культури невербального спілкування майбутніх психологів;
- визначення особливостей і шляхів формування мовленнєвої культури спеціалістів різних профілів і т.ін.

Список використаних джерел

1. Богданов В. В. Речевое общение / В. В. Богданов. — Л., 1990.
2. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. — М., 1999.
3. Лурия А. Р. Речь и мышление / А. Р. Лурия. — М., 1975.
4. Львов М. Р. Основы теории речи / М. Р. Львов. — М.: Издательский центр «Академия», 2002.
5. Петренко Е. Ф. Основы психосемантики / Е. Ф. Петренко. — Смоленск: Изд-во Смоленского гуманитарного ун-та, 1997.
6. Портнов А. Н. Структура языкового сознания: феноменологический и антропологический аспекты проблемы // Языковое сознание: теоретические и прикладные аспекты / под ред. Н. В. Уфимцевой. — М. — Барнаул, 2004. — С. 18—28.
7. Психолингвистика / под ред. Т. И. Ушаковой. — М.: ПЕР СЭ, 2006.
8. Стернин И. А. Введение в речевое взаимодействие / И. А. Стернин. — Воронеж, 2001.
9. Стернин И. А. Культура делового общения / И. А. Стернин, М. Е. Новичихина. — Воронеж, 2001.
10. Чепелева Н. В. Психологія читання тексту студентами вузів / Н. В. Чепелева. — К., 1990.
11. Чепелева Н. В. Технології читання / Н. В. Чепелева. — К.: Главник, 2004.

VALENTYNA SEMYCHENKO

Kiev

**DEVELOPMENT OF SPEECH CULTURE OF THE FUTURE PSYCHOLOGISTS
AS AN IMPORTANT COMPONENT OF THE PROFESSIONAL TRAINING**

In the article there is substantiated the importance and need of the ownership of verbal means by psychology students that have the qualitative effect on both the general and the professional development of the individual and on the presentation of professional functions. The profession of psychologists belongs to a class of socionomical professions, and therefore carried out in the process of interaction in a dyad «person to person». There are presented the results of empirical studies which have identified a number of significant shortcomings of the educational process, which significantly impede the quality of speech becoming of future psychologists (bias towards distance learning, the test system of knowledge control, reduction of class hours, the reunion of two or three themes in one theme, full employment status of students, and so on.).

Key words: future psychologists, professional training, interaction, communication, verbal means, speech culture, personality, educational process, socionomical class development.

ВАЛЕНТИНА СЕМИЧЕНКО

г. Киев

**РАЗВИТИЕ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ
КАК ВАЖНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ**

В статье детально обосновываются значимость и необходимость владения студентами-психологами вербальными средствами, которые качественно влияют как на общее, так и на профессиональное развитие личности, на выполнение профессиональных функций. Ведь профессии практикующих психологов относится к классу социномических, а значит осуществляется в процессе взаимодействия с другими людьми, т. е. в диаде «человек – человек». Представленные результаты эмпирического исследования выявили ряд существенных недостатков учебного процесса, которые значительно тормозят качественное речевое становление будущих психологов (крен в сторону дистанционного обучения, тестовой системы контроля знаний, сокращение аудиторных часов, объединение двух, трех тем, плотная трудовая занятость студентов и т. д.).

Ключевые слова: будущие психологи, профессиональная подготовка, взаимодействие, общение, вербальные средства, речевая культура, личность, учебный процесс, социномический класс, развитие.

Стаття надійшла до редколегії 22.04.2016